

T Á R C Z A.

AUGUSTINUS ÉS ROUSSEAU VALLOMÁSAI.

„Die Bekenntnisse des Augustinus sind die Bekenntnisse eines *Gotteskindes*, und die Bekenntnisse Rousseau's sind die Bekenntnisse eines *Weltkindes*.“

Hase.

Ha már az életrajzok is mély betekintést nyújtanak a nagy férfiaknak gondolkozásmódjába s abba a korba, a melyben éltek s a melynek befolyása alatt fejlődtek és működtek, úgy kétszeresen érdekesek és tanulságosak az önéletrajzok, főleg ha azok igaz vallomásokon alapulnak. Aesthetikai hatással van reánk, ha p. o. *Goethe* „Wahrheit und Dichtung“ című művét olvassuk, s abban művészsze való fejlődését lépten-nyomon követjük, s ethikailag hat reánk, ha *Augustinus* vagy *Rousseau* vallomásait olvassuk, s lelkük legtitkosabb vágyait és megfigyeléseit szemlélhetjük.

A svájcki szocialisztikus íróban s az éjszakafrikai püspökben sok a rokon vonás úgy természeti képességeik, mint tévedéseik tekintetében. Mindkettő vallomásokat ad Isten és ember előtt, s feltárja szive és élete legtitkosabb sejtelmeit és útjait, hogy azokból tanuljon az utókor. Mindkettő óriási hatással volt a maga korára, s mindkettőnek önéletrajza korrajzzá tágul, mely viszont ennek társadalmára, nevezetesen a nevelés és oktatás terére vet világot.

Közelebbről *Augustinus confessioi* egyedülálló jelenség az irodalom terén. Eredetiség, szellemi mélység és tárgyi gazdagság tekintetében páratlanok a maguk nemében. Nincs az a költő vagy philosophus, ki Augustinus előtt úgy értett volna a lelki élet megfigyeléséhez vagy a kedély mélységeinek vizsgálatához. Éles megkülönböztetés s megfelelő kifejezés mindenkor rendelkezésére állottak ennek a pszichologiai virtuóz-

nak. *Neander* méltán nevezte „*liber aureus*“-nak *Augustinus* e legnépszerűbb művét, a melyet már az ő korában is leginkább szerettek olvasni, s a melyben a páratlan vallásos erő mellett az a hatalmas nyelv is imponál, mely egyrészt a *classicusok*on, másrészt a *Zsoltárokon* és *Pál* apostol iratain nevelődött.

Egészen más képet mutat *Rousseau*, ez a „*Pelagius redivivus*“. *Confessiói liber aureus*nak épen nem mondhatók. E modern cynicus philosophus s hiú morálprédikátor a XVIII. század felvilágosodásának eszméin nevelődött, s a kultura egyoldalú befolyásával szemben a szív s a kedély elévülhetlen jogait vitatja. Ő szolgáltatja a francia forradalomnak „a liberté és égalité“ eszméit, s a mai socialdemocratia osztályegyenlőségének tana is az ő forradalmi iratainak a gyümölcse. De a lángelméje soha sem menvén át erkölcsi megtisztuláson, ethikailag alantjáró és tisztátalan marad mind végig. Minden belső indok és szükség nélkül hagyja el egyházát s tér abba vissza négy év múlva. Kalandor módjára űzi el azt a nőt, kivel tizenkét évig vadházasságban élt, a mihez betetőzésül még az is járul, hogy gyermekeit lelelenzházban nevelteti. Nyugtalan jellem, kinek „*Emil*“-je miatt való száműzetése méltó büntetése. S e külső nyugtalansága csak tükre, sőt egyenes folyománya belső nyugtalanságának s egy valódi „keresztyén otthon“ hiányának. A nyugtalanság, a vergődés kínos érzete vonul át *confessiói* minden lapján; de megnyugvásra a saját belsőjében sem talál soha.

Augustinus is ismerte, sőt átélte a nyugtalanság, a belső és külső vergődés eme kínos érzetét. Keresett, tépelődött, vergődött, de meg is találta a megnyugvást, a megváltást. „*Magadéinak teremtettél minket, óh Uram, és a mi szivünk nem lel nyugalmat, a míg Benned meg nem nyugszik*“: e *classicus* mondás az *Augustinus* életének tükröre. Az Istent kereső lélek kínos vergődése: ez az *Augustinus* életének első fele; az Istent megtalált lélek édes boldogsága: ez az *Augustinus* életének második része. Fényes tehetségekkel megáldva s nagyratörő tervei által nyugtalanítva, megtérése előtt kicsinyesnek tűnik föl előtte a keresztyénség a maga „egyszerűségénél fogva“. A *Szentírás* olvasásához fog, de mint később megvallotta: „még nem voltam olyan, hogy beléhatolhattam, hogy meghajtott fővel követhettem volna“. „Szégyeltem gyermek lenni, felfuvalkodottságom került az Írás modorát és éles elmém nem hatolhatott annak mélyére“. Tizenkilenczéves korában kezébe jutott *Cicero Hortensiusa*. Kereste az igazságot, hogy új életet kezdjen annak szolgálatában. Égett benne

a vágy, hogy az érzékinek porát lerázva Istenhez fölemelkedjék. „Semmivé lett előttem hirtelenül minden hiú remény és a bölcsesség halhatatlansága után vágyódtam szívem hihetetlen nagy vágyódásával, és kezdtem már föltámadni, hogy visszatérjek hozzád.“ De Cicero művétől is elfordult. „Nem találtam meg benne Krisztus nevét, melyet az anyatejjel szívtam magamba.“

A bűn hatalmának tapasztalata s erős speculativ hajlama a manicheusok szektájához vezette. E keleti szekta csudálatos keveréke a dualisticus és pantheisticus gondolat-
elemeknek, mely a maga híveit keresztyén kifejezések alakjában az igazság keresésének és megfejtésének a reményével kecsegtette. Tana szerint a jóval vagy világossággal küzdő gonosz vagy sötétség önálló külön hatalom, mely tanban Augustinus, mivel az erkölcsöt átviszi a fizikai térre, némi mentséget talált a maga bűneiért. A bűnért nem felelős az ember, mivel az „a benne lévő sötétségi elem“. „Óh igazság, igazság — így kiált föl — mily bensően sóvárgott a lelkem már akkor is utánad!“ Kilencz évig táplálkozott a manicheismus eszméivel. És „én ettem, mivel Tégedet hittelek abban, de nem mohón . . . , nem is laktam jól, hanem még inkább kimerültem.“

Tévelygő lelke a scepsis nihilisticus hálójába került, a hol kételkedik minden igazságban s „mégis végtelenül szomjúhozza azt.“ Rómába megy, a hol szelleme és érzékisége közötti küzdelmében egy időre az a tan áltatgatta: „nem mi magunk vétkeztünk, hanem valamely bennünk lévő idegen természet“ s „hizelgett büszkeségemnek, hogy nem én magam vagyok vétkes“. Míg így háborgó lelkét csitítgatja, bevallani kénytelen, hogy „a ferde akaratból eredt az önzés, ez aztán szokássá, majd a küzdelem hiánya folytán szükségességgé vált“. Mint rhetor Rómából Milánóba ment, a hol lelkiismereti fájdalmaiban akart is, meg nem is szakítani a bűnrel. Bevallja, hogy mihelyt bűnös és tisztátalan lelkének meggyógyításáért fohászkodott, lelke mélyéből egy titkos hang neki azt súgta: „csak ne most, csak ne most!“ Félt az erkölcsi tisztaság igájától. „Attól félttem, óh mindentudó Isten, hogy te igen hamar megtalálasz hallgatni engemet s meggyógyítasz olyan vágytól, a melyet inkább szeretek kielégítve, mint elodázva“. Mennyi belső és külső motivumra volt még szüksége egy ilyen léleknek, hogy gyökeresen meggyógyuljon.

Milánóban Ambrosius püspökkel ismerkedett meg, a kiből a keresztyén igazság tanítóját bámulja, de fölötte nagy tehernek tartja annak nőtelenségét. E tanítóval való sűrű

érintkezése, a milánói virágzó ker. gyülekezet élénk egy házias élete, anyjának, a keresztyén anyák e mintaképének megérkezése s Antonius és Victorinus keresztyén barátaival való gyakori társalgása nagy hatással volt az igazságot kereső s azért küzdő lelkére. habár gyakran panaszolja fel érzéki természetete és hiú dicsvágya nyügét és kísértéseit. Majd mohó vágygyal a Szentírás után nyul. Pál leveleibe merül, átéli a nagy apostol sorsát s vele együtt tapasztalni kénytelen, hogy más törvény van az ő tagjaiban, hogy a lélek kész, de a test erőtelen, s vele együtt kiált fel keservesen: kicsoda szabadít meg a testnek halálából? Végül megjött a szabadulás órája. Mint hajdan Nathanael, úgy ő is egy milánói kertben Alypius barátjától elfutva iszonyú belső vihar és könyzapor között egy figefa alá veti magát és fuldokolva kiált Istenéhez: „És te Uram, meddig haragszol rám oly végtelenül? Ne emlékezzél meg az én elmúlt bűneimről! Meddig, óh meddig? Holnap, ismét holnap? Miért nem azonnal? Miért nem vetsz véget ez órában az én gyalázatosságomnak?” Vergődéséből egy a szomszédban éneklő gyermeki hang kelti föl, mely azt mondja: „Vedd és olvasd! Vedd és olvasd!” A Krisztus szerelme iránti forró vágyában hirtelen eszébe jut, hogy szt. Antal, midőn először halotta az Úrnak a gazdag ifjúhoz intézett szavát, ezt egyenesen magára vonatkoztatta s így cselekedett. Nagy fölindultságában Alypius barátjához futva, felüti az Írást s magában olvassa az első szemébe ötlő helyet: „Járjatok nem dobzódásokban és részegségekben, nem versengésben és irigységekben, nem bujálkodásban és mértéktelenségben: hanem öltözzétek fel az Úr Jézus Krisztust, és a testet ne tápláljátok az ő kívánságaiban“ (Róm. 13. 13—14. v.) És az ige hatott és gyújtott. Közelében lévő barátja Alypius, kivel e páratlan lelki jelenetét közli, tovább olvas. s a következőkben azt találja és magára vonatkoztatja: „a ki pedig a hitben erőtelen, azt felvegyétek!“ (Róm. 14. 1. v.) „Mintegy bizonyosságnak világossága ömlött el lelkemen, és minden kétely sötétségei eloszlottak“ — jegyzi meg Augustinus a vallomásokban. Barátjával együtt anyjához Monicához rohan, kinek szive hálától újjongott, hogy reménységében és könyeiben meg nem csalatkozott. E perctől kezdve hívő keresztyén volt, s Alypiussal együtt húsvét éjjelén Ambrosius püspök megkereszteli őket. Fölismerete az igazságot, egyelőre az elmélet, később az élet igazságát s csak az a fájdalom gyötri még: „későn szerettelek meg, óh mennyei szépség, ki bensőmben valál, de én kívül állottam s ott kerestelek. Velem valál, de én nem voltam benned. Hangosan kiáltottál s

megtörted süketségemet; fénylettel, s verted vakságomat; fujtál, s benned életre ébredtem. Óh uram, megérintettél engemet s én föllobogtam a te békességemben!" Valóban Augustinus igazi Pál-természet: a legnagyobb lelkiismeretséggel keresi lelke üdvösségét, de előbb tévutakon jár, ezeket végig járja, s a fordulatokat erős megrázkódások idézik elő, míg nem Isten kegyelmének közvetlen tapasztalata megnyugvásra, megváltásra juttatja.

Rousseau „confessiói“ ilyen döntő fordulóponton nem emlékeznek. A r. katholicismusra való áttérése egy turini zár-dában a kenyér végett történt, a protestantismus körébe való visszatérése pedig a genfi polgári jog elnyerése reményében. S mégis ismerte Rousseau is a mélyebb kérdéseket, a szív benső vágyait és szükségait, sőt alkalmilag érezte a lelkiismeret fájdalmait. Betegen feküdt Chamberyben s az orvosok csak néhány hónapi étellel biztatták. Az elkárhozás miatti félelmében jansenista iratokat olvas, melyek megtöltik őt az örökkévalóság komolyságával. Warrens asszony azonban, ez az erkölcstelen nő, kinek vezetésére bízta magát, eloszlatja összes aggodalmait. Aztán kéznél volt egy pár jezsuita, a kiknek laza morálja ugyancsak kitörölte Rousseau lelkéből a jansenismusnak bánatot keltő benyomásait. A mi a bánatból még netán megmaradt, azzal következő módon végzett: „Egy napon néhány fatörzs irányában kődobálásban gyakoroltam magamat. Gyakorlás közben föltettem magamban, hogy lelkem megnyugtatósára a prognostikon egy nemét fogom megkísérteni. Azt mondogattam magamban: ha találok a fát, úgy az a mentség, ha nem, akkor a kárhozat jele. Iszonyú szívdobogások között reszkető kézzel dobom a követ, s lám, középen találtam a fát. Azóta — többé nem kételkedtem az én üdvömben“. Joggal mondja a helyről Raumer (Histor. Taschenbuch“ című művében): „nem csuda, hogy talált“. „Nem tudom“ — így ítél arról később maga Rousseau — „nevessek-e vagy sírjak, ha e jelenetre gondolok. Ti többi nagy emberek, a kik bizonyára nevettek, boldognak éreztétek magatokat, de ne nevessetek az én nyomorúságomon, a melyet nagyon is érzek“.

De ha Rousseauval így áll a dolog, ki előtt s miért teszen ő vallomásokat? Hogy igazán vallomást tehessünk, ismernünk kell az igazság ama velünk szemben álló örök normáját, mely életünk feltétlen érvényű s egyetemesen kötelező kriteriumát képezi. „Emil“-jében alkalmilag „isteni ösztönnek, az ember biztos vezetőjének, az emberi természet méltóságának, a jó és rossz birájának, az Istenhez való ha-

sonlatosság eszközlőjének, a jó szeretetere való ösztönzésnek“ stb. stb. nevezi a lelkiismeretet, mely elálmosítva félenkké válik“. Az ellentmondás világos. Ha a lelkiismeret „az ember biztos vezetője“, hogyan némítható az el? S ha „Istenhez hasonlóvá teszen“, miként lehet „félénk az Isten előtt?“ Mihelyt Istennek kijelentését mellőzzük, még ha hatszor elolvassuk is az Írást, de ha nem ismerjük és nem fogadjuk el az objektív igazságot, akkor nem csuda, ha ez az ú. n. „isteni ösztön“ elhomályosul bennünk. Lám Rousseau még csak fájdalmat sem érez a felett, hogy egy általa elkövetett lopást, a melyről „vallomásaiban“ megemlékezik, egy ártatlanra hárított s tán egész életére szerencsétlenné tett, sőt gyermekségében elkövetett egyéb lopásait még humorral emlegeti. „Volt sok hibám, mint gyermeknek, falánk voltam és hazudtam, de — — nem voltam rossz fiú“; s néhány sorral alább azt mondja: „a legjobb nevelés daczára volt hajlamom a rosszra, s az gyorsan, minden nagyobb fáradság nélkül ment végbe“. Fösvény is volt, „de mindig nemesebb motívumokból“. Azt az Istent, ki azt parancsolta, hogy „ne paráználkodjál“, Rousseau nem ismerte. Soha sem érzi emiatt a legkisebb lelkiismereti furdalást se az a férfiú, ki a lelkiismeretet „az ember legbiztosabb vezetőjének“ mondotta. Sőt egy helyen azt is mondja: „olyan léleknek tudom magamat, mely mutogathatja magát“. Mig p. o. egy Pál apostol bűnbánólag érzi és vallja, hogy a legnagyobb a bűnösök között, addig Rousseau a legjobb embernek tartja magát. „Soha jobb, gyöngédebb és igazabb szív nem volt, mint az enyim, a melyben gyűlölet vagy gonoszság soha sem lakozott.“ Az isteni törvény és az erényesség „védőjének“ is mondotta magát. Sőt annak, ki halálig gyűlölte az ellenségeit, s confessióiban azokat az egész világ előtt gazembereknek deklarálta, van bátorsága azt mondani: „Sokat prédikálnak nekünk arról, hogy bocsássuk meg a sértéseket; mindenesetre szép erény a megbocsátás; de nekem nincs rá szükségem. Sokkal kevesebbet törődöm én az ellenségeimmel, mintsem arra az érdemre tegyek szert, hogy nekik megbocsássak.“ Megvetéssel illeti őket, s azért a velök való kibékülésre nincsen szüksége.

Az önámításnak legborzasztóbb neme azonban az ő confessióinak hirhedt előszava, mely így hangzik: „Valami példátlanra vállalkozom, a melynek kivitele aligha talál követőre. Az emberi nemnek be akarok mutatni egy embert a maga egész igazságában, s ez az ember én vagyok, és pedig én egyedül. Érzem a szívemet és ismerem az embereket. Nem olyan vagyok alkotva, mint más. sőt van bátorságom hinni

azt is, hogy más ember vagyok, mint bármelyik a földön. Ha nem vagyok jobb, mint a többi, de legalább más vagyok. Ha jót tett-e velem a természet vagy rosszat, felettem csak akkor lehet ítélni, ha elébb olvastak! Szóljon az utolsó ítélet harsonája bármikor, én könyvemmel a kezemben fogok megjelenni s a legfőbb bíró elé állani. Hangosan azt fogom kiáltani: ládd, ezt tettem én, így gondolkoztam én, ilyen valék. Ugyanazzal a nyíltszívűséggel vallottam be magamról a jót és a rosszat. Nem hallgattam el semmit a rosszból, s nem tettem semmit hozzá a jóhoz, s a hol jelentéktelen dolgoknál valamit kiszineztem, az csak az emlékezet hiányának kitöltése czéljából történt. Olyannak mutattam magam, a milyen voltam: megvetendőnek és alávalónak, ha ilyen voltam, s jónak, nemesen gondolkozónak s előkelőnek, ha ilyen voltam. Feltártam a belsőmet olyannak, a milyennek Magad is láttad. Örökkévaló lény, gyűjtsd össze körülöttem embertársaimnak végetlen sokaságát, hadd hallja az én vallomásaimat, s keseregjen s piruljon az én nyomorúságaim felett. Borúljanak le magas trónod zsámolya elé, s tárják föl ugyanazzal az őszinteséggel sziveiket, meglátom, lesz-e egy is, ki Neked azt meri mondani: jobb voltam, mint ez az ember.“

Mi más egy Augustinus!

„A ki teszi az igazságot, világosságot nyer. Előtted valamást téve követem szivemben az igazságot s követtem iratomban sok tanu előtt. Te előtted, nagy Isten, ki ismered az ember lelkiismeretének legtitkosabb vágyait, mi lehetne elrejtve, ha nem is vallanám? Téged rejtenélek el magam elől, nem pedig magamat te előtted! Milyen gyümölcse lesz annak, óh uram, kinek naponként tárom föl lelkiismeretemet, ha szent szined előtt az embert ez írással is olyannak mutatom be, a milyen ő a jelenben? . . . Szeresd a testvéries kedélyt bennem, ha szeretetreméltónak találod, s szánakozzál rajtam, a mit Te szánakozásra méltónak találsz. Azok el fogják hinni, hogy igazat beszélek, a kiknek a szeretet nyitotta meg füleit a hallásra. A ki pedig mindenkor követte szent szózatodat, s kerülte azt, a mit én elkövettem, az ne gúnyolódjék felettem, hisz az Úr gyógyított meg engem, s az Ő műve az is, hogy amazt megtartotta s teljesen megbetegedni nem engedte.“ Mélyen a porban fekvé így kiált föl: „A mi jó van bennem, az a Te műved és ajándékod, jóságos Isten; hisz „vivit anima ex deo“ s a mi rossz van bennem, az az én bűnöm s a Te igazságos büntetésed“. S bármilyen nagyszerű speculációkkal találkozunk is műve utolsó három könyvében az egyes hitzikekről, p. u. a hit természetéről, az Írás megbízhatóságáról, a

bűn eredetéről, az akarat szabadságáról s a megváltás erejéről, stb. személyes részvétünk folyton arra a nagy vallóra irányul, ki „a porban társalog az Istennel, s örök szeretetén fölmelegül, míg az olvasók előtte mint árnyékok lebegnek“. Látszólag Istennek természetes jóságát Isten különös kegyének magasztalja, s látszólag megengedhető gyermeki és ifjúsági hibáira emlékezve a legmélyebb lelkiismereti fájdalmak között ítéli meg azokat. Mindenkor az Isten parancsai állanak előtte mint vallomásainak igaz tükrei. A zsoltárok hangjain írott vallomásai, a melyeknek a szent írással egybeforrt latin őskeresztyén egyházas nyelvezetét a legjobb fordítás is meggyengíti, egyszerűségeket, mélységeket, s lendületes csengéseket tekintve a régi oratoriumokra emlékeztetnek. Abból a nyíltságból, a melylyel Augustinus beszél, abból az utálatból, a melylyel a bűnt megítéli, s abból a szeretetből, a melylyel Isten s az ő szent akaratának szolgálatába áll, minduntalan csak visszhangzik: „Nagy vagy Te, óh Isten, s dicsőíteni akar Téged az ember, végtelen alkotásod egy része, Te fölébreszted őt, hogy a Te dicséreteden örvendezzék“.

Rousseau nem az Isten, hanem a nagy publikum előtt gyónt meg, s nem is az Isten dicsőségére, hanem saját dicsőítése céljából. Roy könyvkereskedő felszólítja, hogy memoireokat írjon, s ő oly művet akart adni, mely páratlanul álljon az igazmondás s a belső szivegyenesség tekintetében. Jól mondja erre vonatkozólag a svájczzi hirneves *Vinet*: „hogy némely ember inkább rosszat, mint semmit sem akar magáról beszélni“. S Rousseau is ugyanabban a hiúságban szenved. Művét „a leghasznosabb vállalatnak mondja az erényességre nézve, a melybe valaha emberi halandó bélefoghatott“. Úgy okoskodott, hogy ez az önapológia megsemmisítheti az ő ellenségeit, s az emberiség legalább halála után lássa, hogy mit bírt Rousseauban. Szinte utálatos, mennyire dicséri magát; sophisticus érzületre vall, ha valamit beismer, s aztán e beismerést szépíti; megbocsáthatatlan, ha más emberek titkait, mire megbízást senkitől sem kapott, könnyelműen a nyilvánosság előtt elárulja és leálcázza, és pedig sokszor olyanokét, a kiktől jótéteményeket fogadott el, s végül megbotránkoztató, ha sokszor egészen laza dolgokat nevetve mesél el s gyalázatosságokat regény alakjában közöl. S teszi ezt az a férfiú, ki minduntalan árulások miatt jajgat. Valóban óva kell intenünk mindenkit e „confessiók“ olvasásától, ha csak pszichologiai vagy kulturhistóriai szempontokból a múlt század európai emberiségének egész gyalázatát közelebbről ismerni nem akarja.

Rousseaut „Emil“ című művével hosszú időn át vezérférfinak tekintették a paedagogia terén. Főelve így hangzik: „Az ember természeténél fogva jó, s csak a környezet rontotta meg“. Azonban közelebbről tekintve a dolgot, „confessiói“-val ép úgy, mint „Emil“ és „Contrat social“ című műveivel csak az volt a célja, hogy saját életét bűnös oldaláról igazolja és szépítse, jó oldaláról pedig mintaképül állítsa kora emberisége elé. De miben is áll Rousseau paedagogiai hivatása? Néhány évig mint házi tanító működött Lyonban. „Gyöngéd természetem alkalmassá tett volna e pályára, ha hirtelen fölindulásom abban meg nem akadályoz. A míg jól ment minden, angyal valék, de ördöggé lettem, mihelyt rosszra fordult a dolog. Ha meg nem értettek az én tanítványaim, magamon kívül voltam, s ha gonoszsgot mutattak, megöltem volna őket. Az egyik akkor triumphált fölöttem, a midőn dühbe hozott, s akkor az volt a bölcs, én pedig a gyermek. Mit ért az, hogy láttam a rosszat, s nem volt erőm annak legyőzésére“.

Azt hisszük, hogy elég volna e paedagogikából. S talán még sem elég! Mit mondjunk az ő paedagogiai képességeiről s természete eredeti jóságáról és gyöngédségéről, ha megtudjuk, hogy öt gyermekét a lelenczházban neveltette s eljárását következőleg igazolta: „Tévedhettem, de jóhiszeműleg, nagy a hibám, de mégis csak tévedés. Barbár ellenségeim mennyire felhasználták e dolgot s mily rosszakarattal vonszolták azt a nyilvánosság elé. Mennyire rajta voltak, hogy embertelen apának kikiáltsanak. holott csak szánalomra méltó (sic!) vagyok. Nem jellemem alapján eredt e hiba, csak szerencsétlenségemnek műve volt!“ Érzett volna ugyan némi bánatot miatta, de értelme arról biztosította, hogy így van az jól, legalább meg nem ismerkedtek gyermekei a szüle iránti gyűlölettel e romlott világban. Ő legalább szeretné, ha apja is így nevelte volna. S hozzá még gyűlöletes módon panaszt emel azok ellen, kik bizalmával oly rútol visszaéltek, gyermekeinek kitevését kifecsegték s ezzel a barátságot, „ezt a legszentebb szövetséget“ megsértették. Jól értsük meg a dolgot. A Rousseauval kötött barátságot megbontani a természet megszenteltetésével azonos, de ha Rousseau a maga gyermekeit az utcára dobja, az csak tévedés! Eljárásán csak az enyhíthet némileg, hogy soha sem ismerte a szülői házat s a „keresztyén otthon“ nevelő hatását. Anyja akkor hűnyt el, mikor neki életet adott, apja pedig soha vele komolyan nem törődött; hatéves fiával regényeket olvastatott s még csak meg sem intette, ha rossz úton járt.

Augustinusnak igaz, hogy megbecsülhetlen előnye volt Rousseau fölött, hívő anyjában, a keresztyén matronában, Monicában, kinek erőteljes egyénisége, meleg bensősége és rendíthetetlen hite nagyban növelte benne az eszményihez vonzódo lelket s a Krisztus szeretetét. Emlékét a confessiók is megörökítik (IX. 17—34. l.). Augustinus mellett Monica a confessiók legnagyobb alakja, kinek jellemvonásait csupa gyöngédséggel és hálával rajzolja a hálás fiú. Megmentését Isten kívül neki köszöni. „A ki engem test szerint e földi életre hozott, ugyanaz szült engem még nagyobb fájdalmak között az örök világosságra“. Mindenütt hullanak az ő könnyei s hangzanak az ő imádságai fia üdvéért. Ismeretes, hogy mélyen megszorodott anyját egy öreg püspök azzal vigasztalta: „lehetetlen, hogy egy fiú annyi könnyek mellett elpusztuljon!“ Hogy teljesen független életet éljen, menekülni igyekszik Afrikából. De míg anyja Cyprián vértanu sirjánál kéri az Istent, hogy fia futását megakadályozza, Augustinus ép azalatt tűnik el és rohan a menekülés révpartjába. „Te mindentudó Isten, így kiált föl vallomásaiban, ezt a kérését nem hallgattad meg, hogy meghallgasd azt, a mit Tőled mindig kért“. Milanóban tanunak kellett volna lennie fia megkeresztelésénél, de nem juthatott el, idegenföldön érte a halál s ez sem bántotta. „Mit tegyek itt, mióta forró vágyam teljesült: Temessetek el, a hol akartok, csak az Úr oltára előtt emlékezzetek meg rólam“. Fia hiven teljesítette utolsó kívánságát. Nagyszerű beszédben örököltette meg emlékét, s gyermeki szeretettel áldotta az oltároknál szülei emlékezetét.

Nem lépjük át a confessiók határait. Csak épen megemlítjük azt a hűséget, a melylyel Augustinus a maga hivatásának élt s azt az alázatos önmegadást és megnyugvást, a melylyel mint aggastyán a vandalok pusztításait fogadja. Arra kéri csupán Istenét, hogy szeretett Hippóját mentse meg az ellenségtől, vagy ha úgy találja, erősítse meg szolgáját a szenvedésekre, vagy, a mi neki legkedvesebb volna, szólítsa el e szomorúságokból.

Hasonlítsuk már most össze ezzel azt az elkeseredést, a melylyel a hatvanéves Rousseau Confessióit megírja. Halálra szóló keserű bánat ömlik el összes sorain. Fájlalja hosszú életét, „minden nyomorúságok példányképét“, s egészségét. „mely vénségében erősebbé tette nyomorúságának érzetét“. Mindenütt csak összeesküvést lát maga ellen. Az egész közönség csak őt lesi. „Érzem a csapásokat. De nem látom a kezet, mely azokat reám méri“. Rettenetes titokzatosságot lát maga körül, de annak okát nem saját bűnös szívében keresi.

S a mint később a „Depositum“-nak nevezett s „a gondviselésnek“ felajánlott igazoló iratát, a Notre Dame temploma oltárára helyezni akarta, de egy erős vasrácsozat miatt ahhoz nem férhetett, abban a véleményben volt, hogy maga az ég is bele van avatva az emberek igazságtalanságaiba.

Egy alapjában véve egészségtelen életről s betegesen izgatott lélekről és rajongó geniusról tesznek bizonyosságot Rousseau Confessiói, melyben a régi sophisták módjára még az isteni világkormányzás ellen is kikelt. „Csak a társadalom vagy a természet között lehet választani“, s „minek a jogtudomány, inkább megszűnnék az igazságtalanság?“ Jól mondja Bungener, hogy „Rousseau ott a legcsábítóbb, a hol magának leginkább ellentmond, ki maga fegyelmetlen, és mégis állandóan nevel és mustrál; ki vallásos, de minden engedelmesség és megszentelődés nélkül; bűnökkel megterhelt s mégis morálprédikátor; az undorig sentimentális, de az érzés minden tisztasága nélkül. Romlott korának leghívebb tüköre!“ S nem túlzottak egy korábbi érseknek ama szavai: „Rousseau az emberiség tanítójává tolta föl magát, hogy azt megcsalja, nyilvános oktatójává, hogy az egész világot félrevezesse s a század orákulumává, hogy azt teljesen megrontsa“. A római kath. lelkészeket tehát helyes érzék vezette akkor, a midőn könyveit az encyclopaedisták műveinél is erősebben eltiltották. A leplezett hazugság veszedelmesebb, mint a nyílt. „Védekezni lehet az atheista philosophussal szemben, de a vallásos sophista ellen nehezen“. Romlott századát tekintve, mentségére csak azt lehet fölhozni, hogy *fia a revolutiónak*.

Sajátságos véletlen, hogy az egykori párisi pantheon csarnokában egymás mellett fekszik Rousseau és Voltaire koporsója. Mindkettő előre érezte, sejtette, sőt elősegítette a revolutiót, az egyik a maga hamis épületével, a másik a maga rombolásaival; Rousseau a kultura gyűlölésével, Voltaire a puszta kultura imádásával, amaz a barbárság idealizálásával, ez a chinai állapotok bigott magasztalásával. Mindkettő lényegét és működését tekintve, igazi vulkánhoz hasonló, égő fáklya a légitimitás halálos ágyán, Herostratus-féle gyújtogató a törvény s a kijelentés templomában s előfutára annak a megkoronázott forradalmi állapotnak, mely a barbárság s a hyperkultura testvériesülését mutatja. Confessióinak a végén azt írja: „sic itur ad astra!“ Igen, csillagok, de rosszak, valóságos lidérczfények.

Gyümölcsseiről ismerjük meg a fát, gyökeréről meg a gyümölcsöt. Augustinus confessiói egy lényegében őszinte s Isten kegyelme által megváltott embert rajzolnak, ki a bűn

s a kegyelem óriási küzdelméből győztesen került ki. Isten után sóvárgó lelke hosszas vergődés után boldogan pihen meg a Mindenható kebelén s ott újjászületik, megtisztul és megszentelődik. De egyszersmind megtermékenyedik. Innen az Augustinus fegyverének élessége a pelagianismus felületes-ségével szemben, mely a bűn fogalmát meggyengítve, feleslegesnek találta a kegyelmet; s ebben rejlik Augustinus nagy befolyásának titka a reformatióra s az ő vonzó ereje a prot. keresztyénekre. S ha *Rousseau a revolutio*, úgy *Augustinus a reformatio atyja*. Gondolkodásának mélysége és ereje megtermékenyítette a későbbi scholastikát s Istenben való benső megnyugvása a mystikát. Azon kevesek közé tartozik, kikre pietással tekint protestantismus és romanismus egyaránt. Igazán a jövő embere. S bár a tridentinum és a vatikáni infalibilitás nagyon kiélesítette a két hitrendszer között az ellentéteket, azért Augustinus a küzdelem mai hevében is vezére az „elfáradottaknak“. „Magadéinak teremtettél minket, óh Uram, s a mi szivünk mindaddig nyugtalan, a míg benned meg nem nyugoszik!“ Ez az ő confessióinak a tárgya, ez az ő életének a lefolyása s ez a lelke az ő munkásságának.

Eperjes.

Dr. Szlávik Mátyás.